

UDK: 902.2 (497.5-3 Hrv. primorje) "1920. - 1923."
izvorni znanstveni rad
primljen 29. ožujka 2005.

Dr. sc. Željko Bartulović,
docent Pravnog fakulteta u Rijeci

SKUPŠTINSKI IZBORI U HRVATSKOM PRIMORJU 1920. I 1923. GODINE

Izbori za Ustavotvornu skupštinu 1920. održani su u neokupiranom dijelu modruško-riječkog okruga. Izabrana su 3 demokrata, 3 člana HRSS, 1 komunista i 1 pravaš. U izbornoj jedinici pobijedila je DS s 31,65% glasova, HRSS ima 24,90%, KPJ 15,81%, a pravaši 12,53%. Demokrati su okupili političare jugoslavenskog usmjerenja, ali ne integralnog, koje negira hrvatsku naciju, već predratne primorske pravaše koji strahuju od iredentizma potenciranog talijanskom okupacijom. HRSS nije ostvarila uspjeh, što se uz pritisak režima, može pripisati i slabom radu stranke. Stranačka borba protiv centralizma i unitarizma, utječe da birači u njoj gledaju bauk separatizma, koji ide protiv države kao štita od iredentizma.

Izbore za Skupštinu 1923. obilježilo je nasilje sušačke ORJUNE koja razbija skup HRSS u Crikvenici, te pritisak radikala u svezi s uporabom željeznice u Bakru. HRSS dobiva 4 mandata, a demokrati 2. U županiji HRSS dobiva 49,27%, pribičevcevi 19,36%, radikali 13,12%, NJL 9,6%, HPS 4,9% i NRPJ 3,76% glasova.

Izborni okrug može se podijeliti u 3 područja. Kordun naseljen pretežito srpskim pukom uobičajeno glasuje za unitarističko-centralističke stranke (pribičevci, radikali), a Hrvati za hrvatske i federalističke stranke (HRSS i pravaši), Gorski kotar naseljen Hrvatima također, a u Primorju dolazi do disperzije glasova između unitarista i HRSS, a dio dobivaju radikali, HPS ("klerikalci") te komunisti.

Ključne riječi: Hrvatsko primorje, skupštinski izbori 1920., 1923. godina

1. Izbori za Ustavotvornu skupštinu 1920.

Prvi izbori u Kraljevstvu SHS provedeni su sukladno odredbama *Zakona o izboru narodnih poslanika za Ustavotvornu skupštinu* od 3. rujna 1920. Većina odredbi uvrštena je i u *Zakon o izboru narodnih poslanika za Narodnu skupštinu* od 27. lipnja 1922. Izborni zakon odredio je u čl. 4. izborne okruge prema različitim kriterijima. U Hrvatskoj i Slavoniji to su županije, ali uz Međimurje s Varaždinskom županijom, iznimka je Modruško-riječka županija u koju su ušli Kastavština i otok Krk. Državni odbor odredio je 55 izbornih jedinica. U Srbiji i Makedoniji formirane su manje jedinice, a drug-

dje, osobito u prečanskim krajevima, veće. One u Srbiji imale su u prosjeku oko 30.000 glasača, a u ostalim krajevima oko 45.000. Male jedinice otežavale su položaj manjih oporbenih stranaka u Srbiji i Makedoniji, dok su velike u prečanskim krajevima pružale bolje izgleda radikalima i demokratima. Broj poslanika koji se bira u izbornom okrugu ovisi o broju stanovnika i kreće se od 3 do 21. Takve jedinice umanjuju mogućnost manjih stranaka u istočnom dijelu zemlje da dobiju mandate, jer su ih radikali i demokrati lakše pobjeđivali. U prečanskim krajevima, gdje radikali i demokrati nemaju širu podršku, stvorene su veće jedinice kako bi se okupila kritična masa u svakoj i s većim izgledima izašlo na izbore. Čl. 5. Zakona odredio je da se poslanik bira na svakih 30.000 stanovnika. Višak preko 17.000 daje pravo na još jednoga. Isti član u st. 1 određuje kao mjerodavan popis stanovništva iz 1910., što je išlo u prilog Srbiji (s Makedonijom) koja je tijekom balkanskih i I. svjetskog rata izgubila više stanovništva od prečanskih krajeva. Usporedba broja stanovnika od 1910. i 1921. ukazuje da je u Srbiji pad broja stanovnika bio 10,1%, a u Hrvatskoj i Slavoniji 1,2%. Prečanski su krajevi došli u nepovoljniji položaj. Biračke popise sastavljaju i vode općinski sudovi (čl. 19. i 20.). Zakon uvodi "kvalificirane poslanike" s visokom školskom spremom. Propis je u kasnijem zakonu izostavljen. Uveden je cenzus šestomjesečnog domicila. Odredba ne pravi razliku između činovnika i javnih službenika te ostalih, kao zakon iz 1922. koji prve oslobađa uvjeta. Kandidiranje se provodi prema okružnim listama. Kandidata predlaže po 100 birača. Cenzus domicila omogućava namjerno premještanje politički nepoćudnih činovnika i službenika koji gube biračko pravo.

Raspodjela mandata za Konstituantu temelji se na posebnom proporcionalnom D'Hontovom sustavu. Prvo se utvrđivao količnik, podjelom ukupnog broja glasača s brojem poslanika, a zatim koliko je lista dobila glasova. Lista dobiva onoliko mandata koliko se puta količnik nalazi u broju njenih glasova, prema redoslijedu liste. Ako se ne podijele svi mandati, preostali se dijele listama čiji je ostatak glasova najbliži količniku.

Zakon utvrđuje modruško-riječko-istarski okrug, ali je ustanovljen modruško-riječki, jer su Rijeka i Istra, kao dio Kraljevine SHS, pod talijanskom okupacijom.¹ U okrugu je postavljeno 8 lista: demokratska (nositelj dr. Tomislav Tomljenović), HRSS (Petar Dobrinić), KPJ (Vladimir Čopić), pravaška (Dragutin pl. Hrvoj), radikalna (dr. Bogdan Medaković), Hrvatska zajednica (prof. Vjekoslav Spinčić), izvanstranačka (dr. Fran Počnjak), seljački savez (dr. Zdravko Lenac).

Izbori za Ustavotvornu skupštinu izvršeni su 28. studenoga 1920. Od upisanih 61.459 birača u okrugu je glasovalo 31.454 (51,18%).² Na području kotara Sušak, koje nije pod talijanskom okupacijom i gdje su izbori održani od upisanih 3.089 birača glasovalo ih je 1.519 (49,17%), a u županiji od 61.459 njih 31.401 (51,09%).³

¹ ČULIĆ, Đorđe, Skupštinski zborni sistemi stare Jugoslavije, (doktorska disertacija), Zagreb 1965., str. 20-36.

² Novi list br. 66, 3. rujna 1927. "Izborni rezultati u modr.-rij. županiji za prošlih izbora."

³ Primorski Novi List br. 47, 27. veljače 1923. "Izbori u našoj županiji." Pod oznakom * dani su rezultati iz Novi list br. 66, 3. rujna 1927. "Izborni rezultati u modr.-rij. županiji za prošlih izbora." HORVAT, Rudolf, Hrvatska na mučilištu, pretisak, Šk. knjiga, Zagreb 1992., str. 105-106 navodi da je glasovalo 31.455, te daje nebitno različit broj glasova pravaša (3.991). Isto i ČULINOVIĆ, Ferdo, Jugoslavija između dva rata, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije u Zagrebu, Zagreb 1961., knj. I., tabela str. 312-313, no zbir glasova tada iznosi 31.451.

	Kotar Sušak	Županija	Županija modruško-riječka*
Demokratska stranka	512 (33,70%)	9957	9958 (31,65%)
HRSS	18 (1,18%)	7835	7831 (24,90%)
Pravaši (D. Hrvoj)	27 (1,78%)	3970	3941 (12,53%)
Hrvatska zajednica	238 (15,67%)	1936	1996 (6,34%)
Radikalna stranka	13 (0,85%)	2035	2037 (6,48%)
KPJ	702 (46,21%)	5117	4974 (15,81%)
Izvanstranačka lista	11 (0,72%)	469	449 (1,43%)
Seljački savez			215 (0,68%)

Izabrana su 3 demokrata (dr. T. Tomljenović, Valerijan Pribičević i dr. Juraj Kučić), 3 HRSS-ovca (dr. Stjepan Košutić, dr. Stanko Šibenik i P. Dobrinčić), jedan komunista (V. Čopić) i pravaš (D. Hrvoj).⁴ Uslijed talijanske okupacije nisu se proveli izbori u kotaru Krk, Kastav i gradu Sušaku kao dijelu sušačkog kotara. U kotaru je pobijedila KPJ, slijede demokrati i zajedničari. Na razini izborne jedinice pobijedila je Demokratska stranka, slijedi HRSS, KPJ te pravaši. Demokrati pobjeđuju u kotarima Ogulin i Vojnić, najvećim jedinicama županije. Visok postotak dobivaju u Slunju, a pobjeđuju i u manjem Bakru. HRSS je pobijedila u Vrbovskom, Delnicama i Čabru, ali u većim jedinicama, Ogulinu, Vojniću, osobito Slunju, ostvaruje slabiji rezultat od demokrata, a u Slunju od pravaša. KPJ je pobijedila u Crikvenici, Novome i Sušaku. Pravaši u Slunju. Radikali su uspješniji tek u Vojniću.

U podjeli mandata na razini države pokazalo se da su radikali za mandat trebali 3.127, demokrati 3.472, HRSS 4.611, Zemljoradnička stranka 3.887 glasova.⁵ Rezultati u kotaru Sušak bili su povoljni po KPJ, što se može tumačiti priklanjanjem prigradskog pučanstva, uglavnom radnika na koje su utjecale komunističke ideje. Demokrati su ostvarili značajan uspjeh u kotaru, a osobito u izbornom okrugu. Pomogla im je veličina izborne jedinice, pa je stranka s razasutim pristalicama uspjela skupiti glasove i dobiti 3 mandata. Okuplja predratne sušačke političare jugoslavenskog usmjerenja, ali ne integralnoga, koje negira hrvatsku naciju, već primorske pravaše koji su zbog straha od talijanskog iredentizma, potenciranog postojećom okupacijom dijela izborne jedinice, ostvarili premoćnu pobjedu. HRSS je u sušačkom kotaru ostvarila iznimno slab rezultat, što se ne može pripisati isključivo pritiscima režima protiv nje.⁶ Razlog leži u slabom djelovanju stranke u Hrvatskom primorju. Borba protiv centralizacije i unitarizma

⁴ Novi list br. 66, 3. rujna 1927. "Izborni rezultati u modr.-rij. županiji za prošlih izbora."

⁵ ČULIĆ, Izbori, str. 32-33.

⁶ MATKOVIĆ, Hrvoje, Stjepan Radić u izbornoj 1920. godini, Časopis za suvremenu povijest, 24 (3), Spomenica Fikreti Jelić-Butić i Ivanu Jeliću, Institut za suvremenu povijest, Zagreb 1992., str. 79-81 i 85. Tako npr. zatvaranju S. Radića nakon skupštine u Sisku 21. ožujka 1920. Na njemu je potpukovnik Teslić, član Demokratske stranke izazvao oružani izged, no uhićen je Radić i 4. kolovoza 1920. osuđen na dvije i pol godine zatvora, što je licemjerno pooštreno "jednim postom na dan 1. prosinca kao na godišnjicu proglašenja Kraljevstva SHS", ali je regentovim ukazom o aboliciji oslobođen 27. studenoga, dan uoči izbora. Postupak prema Radiću dio je organiziranog rada režima protiv stranke i njenog izlaska na izbore.

utječe da birači u njoj vide bauk separatizma koji ide protiv državne zajednice. Strah od širenja iredentizma te glasine o kontaktima između HRSS i iredentista odbili su birače od S. Radića. Tri mandata HRSS-u donijeli su dobri rezultati u zaleđu, koje je pristalo uz Radića. Pravaši uspijevaju pridobiti dio biračkog tijela u okrugu i ostvariti jedan mandat, ali težište njihova utjecaja nije bilo u gradu već u unutrašnjosti.

2. Izbori za Narodnu skupštinu 1923.

Izbori za Narodnu skupštinu 1923. održani su prema propisima Zakona o izboru narodnih poslanika za Narodnu skupštinu od 27. lipnja 1922. Državni odbor je Obznanom br. 10. 8. kolovoza 1922. podijelio državu na 56 izbornih okruga koji biraju nejednak broj zastupnika. U prečanskim se krajevima ponovno određuju veći izborni okruzi koji razbijaju nacionalnu homogenost jedinica. Izborni sustav je utvrdio razmjerno predstavništvo, čime se favoriziraju Radikalna i Demokratska stranka. Jedan zastupnik bira se na 40.000 stanovnika, a višak od 25.000 daje pravo na još jednoga. Broj stanovnika se ponovno određuje prema popisu iz 1910., što je nedemokratska odredba koja je u podređen položaj dovodila izborne jedinice izvan Srbije.

U svakom izbornom okrugu glasuje se za okružnu kandidatsku listu. Državni je odbor utvrdio izborne okruge, koji imaju najmanje toliko izbornih kotara koliko biraju kandidata, ali mogu ih imati i više. Zakon o biračkim spiskovima potvrđuje ustanovu cenzusa domicila od 6 mjeseci, ali ne za činovnike i javne službenike, što je napredak u odnosu na raniji propis. Zakon uvodi nositelja liste, pored koga su na listi kandidati za svaki administrativni kotar i njihovi zamjenici. Nositelj nije kandidiran ni u jednom kotaru, ali ima prednost pred ostalima. Ako lista dobije mandat, s nje otpada kandidat s najmanje glasova, obično kandidat iz manjeg kotara.⁷

Grad Sušak dio je izbornog kotara Sušak. Na području grada tijekom izbora postojalo je 6 glasačkih mjesta: Sušak I i II (središte grada), Draga, obje Kostrene, Podvežica i Trsat.⁸ Na izborima prvi puta glasuje čitava gradska općina, jer su do 3. ožujka 1923. pod okupacijom Sušak I i II, Podvežica i Trsat, tj. uže gradsko područje. Izborni okrug sačinjava Modruško-riječka županija s otokom Krkom i Kastvom. To je 10, tj. 11 administrativnih kotara (Vojnić, Slunj, Ogulin, Vrbovsko, Delnice, Čabar, Novi, Crikvenica, Sušak te Krk i Kastav). Krk i Kastav čine jedan izborni kotar, što izaziva dvojbu u tumačenju izbornog zakona. Na oko 263.000 stanovnika biralo se 6 poslanika. U okrugu se mogu razlikovati 3 područja: Kordun (Vojnić, Slunj i Ogulin) kao pretežito agrarno-stočarsko i slabije razvijeno područje; Gorski Kotar (Vrbovsko, Delnice, Čabar) kao razvijenije šumarsko-industrijsko područje, te Hrvatsko Primorje (Novi, Crikvenica, Sušak, Krk i Kastav) kao najrazvijeniji industrijsko-trgovački kraj s najvišom stopom pismenosti.⁹ Oni čine veću izbornu jedinicu u kojoj se suprotstavljaju dva nacionalna entiteta, hrvatski i srpski. Režim je u jedinicu uklopio kotare Krk i Kastav koji nisu dio Modru-

⁷ ČULIĆ, Izbori, str. 22-23, 57-60 i 63-64 i 68. Na izborima za Konstituantu 1920. bilo je 55 okruga, a novi zadarsko-šibenski izborni okrug uveden je po talijanskoj evakuaciji. Cenzus domicila nalazi se u čl. 1. st. 3. O nositeljima liste govori čl. 35. Zakon je donijela skupština 30. svibnja, a objavljen u *Službenim novinama* br. 125 od 10. lipnja 1922.

⁸ Novi List br. 64, 27. kolovoza 1927. "Glasačka mjesta na području grada Sušaka"; br. 36, 13. veljače 1923. "Predsjednici biračkih mjesta u županiji Modruško-riječkoj".

⁹ Novi List br. 46, 17. veljače 1925. "Izbori u modruško-riječkom izbornom okrugu (Statistički podaci, ispređenja, konstatacije)".

ško-rijčke županije, jer s pravom pretpostavlja da hrvatsko stanovništvo u njima neće donijeti prevagu hrvatskim stranakama. To je, uz sustav raspodjele mandata ojačalo režimske radikale i demokrate, tj. pribićevićevce.

Predsjedništvo Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju, Upravitelj odjeljenja za unutarnje poslove je 15. veljače 1923. prosljedio brzojav Ministra unutrašnjih dela mjesnim vlastima, apelirajući za demokratske izbore.¹⁰ No, vladajuće stranke postupaju suprotno. Željeznički promet prema Martinšćici i Sušaku bio je zatvoren, formalno zbog šverca, a stvarno zbog plana radikala da privuku Bakar i susjedne krajeve u predizbornoj borbi. I. Grgurina iz trgovačke kuće Pavlović i drug iz Zagreba piše predsjedniku radikala u Bakru prof. Nikoli Vesinu, tajniku Vučiću i gradonačelniku Vl. Antiću da je od "direktora državnih željeznica" Ivana Franića dobio preporuku da 13. veljače "predvedem radništvo i pučanstvo u što većem broju na radikalski zbor u Bakru" pa će se promet robe u Martinšćicu "iznimno dozvoliti", ali Antić nije bio radikal pa je tekst pisma poslao tisku.¹¹ Savjetodavni odbor grada Sušaka na sjednici 31. siječnja kritizira direkciju željeznica u Zagrebu, koja ometa dovoz robe na Sušak.¹² Kao i u mađarska vremena, državna željeznica je pogodan instrument za ostvarivanje državnih i političkih ciljeva, poglavito vladajuće radikalne stranke.

Primjenjivana su i brahijalna sredstva. U Crikvenici je održavanje skupštine HRSS onemogućila skupina 50-tak naoružanih sušačkih orjunaša.¹³ Krivnja za događaj pripisana je Pribićeviću, pod čijim je utjecajem sušačka organizacija ORJUNE, dok su susjedne umjerenije pod utjecajem Davidovića.¹⁴ Ističe se uloga dr. Janka Bedekovića koji je od travnja 1921. predstojnik crikveničkog kotara, a bio je i na čelu redarstva u Sušaku.

¹⁰ Novi List br. 39, 16. veljače 1923. Predsjedništvo Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju, Upravitelj odjeljenja za unutarnje poslove, 15. veljače 1923. brzojav Ministra unutrašnjih dela. "Posljednjih dana jasno se obelodanilo da ima izvesnih ljudi, koji idu svesno i namerno na to: da spreče biračima punu slobodu opredjeljenja prilikom izbora narodnih poslanika. Jedni to čine u govorima na zborovima i putem štampe... protivu državnog jedinstva protivu zemaljskog ustava i državnog uredjenja pa čak i protivu Vladaoca. Uz to seju mržnju i omrznu između pojedinih delova našega naroda... Zato kategorički tražim... da svaku nedopuštenu i protiv zakonu radnju učinjenju... najenergičnije suzbijete... Svaki građanin mora da zna, uvidi i oseti da je u našoj otačbini zakon najviša volja."

¹¹ Novi List br. 33, 9. veljače 1923. "Još jedan dokumenat partizanske državnosti". Da ovo nije novinarski "trač" govori reakcija Ivana Grgurine, koji je izjavio da su pisma objavljena bez njegove dozvole, ali nije zaničao vjerodostojnost. Ibid., br. 35, 11. veljače 1923. "Još jedan dokumenat partizanske "državnosti" i "Putešestvija gosp. Ivana Franića-Požežanina". Kada je pomoćnik direktora zagrebačke direkcije državnih željeznica Ivan Franić-Požeženin došao u Bakar radnici i trgovci negodovali su zbog zabrane željezničkog teretnog prometa prema Martinšćici, tvrdeći da je riječ o interesima radikala. Objavljen je tekst brzojava kojeg su iz Bakra poslali radikali Vesin i Vučić tražeći iznimno odobrenje dolaska 6 vagona za Martinšćicu. Ibid., br. 40, 17. veljače 1923. "Kakvi su propagatori radikalštine u Primorju?". Franić-Požeženin opisan je kao radikalski "korteš" u Primorju, bivši bogoslov, član kršćanskih socijalista, pa frankovaca, nakon ujedinjenja komunista, opet frankovaca i konačno radikala.

¹² Novi List br. 27, 2. veljače 1923. "Zaključci sjednice Gradskog savjetodavnog odbora."

¹³ Novi List br. 30, 6. veljače 1923. "Žalosni događaji u Crikvenici. Sušačka ORIJUNA u akciji." Orjunaše predvodi sušački odvjetnik dr. Ivo Orlić, čini se uz znanje dr. Budisavljevića. Skupštinu je otvorio pekarski obrtnik Šnjarić, govorio je dr. Maček, a ranjeni su dr. Stjepan Košutić i Predavec. Vjerojatno o tome piše dr. Tudić kada spominje da su 3. veljače 1922. (?) "fašisti su, pod vodstvom dr. Orlića, pucali iz revolvera i bacali bombe, tako da imade i smrtno ranjenih". TUDIĆ, Franjo, Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji, 1918.-1941, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1993., knjiga I., str. 370. JANJATOVIĆ, Bosiljka, Represija spram Hrvatske republikanske seljačke stranke u Crikvenici 1923., Vjesnik Povijesnog arhiva Rijeka, sv. XXXV-XXXVI, Povijesni arhiv Rijeka, Rijeka 1994., str. 237-253.

¹⁴ Novi List br. 32, 8. veljače 1923. "Poslije provokacije -- haranga!"

Izgrednici su uhićeni s oružjem, ali istrage nije bilo. Žandari nisu utvrdili tko je bio naoružan!¹⁵ Kako je skupina 50 naoružanih osoba došla kamionima s okupiranog Sušaka? Kako su je talijanske straže propustile? Može se nagađati o sprezi ili prešutnoj suglasnosti orjunaša, sušačkog redarstva i Talijana.¹⁶ Do nepravilnosti je dolazilo i na izborima. Na Trsatu je kandidat dr. Červar bio predsjednik izborne komisije te je odbijao glasače koji su pri predstavljanju ili upisu koristili skraćeno, a ne pravo ime.¹⁷

Očekivao se uspjeh demokrata, ali unutar stranke dolazi do sukoba. Davidović zastupa "mekše" jugoslavenstvo, a Pribičević "tvrdi", gotovo velikosrpski smjer. U Modruško-riječkoj županiji kordunski Srbi su suprotstavljeni jugoslavenski usmjerenim Hrvatima iz Primorja, nastavljačima tradicija primorskog pravaštva, dr. Barčića, Supila i Hrvatsko-srpske koalicije. Kandidacijski zbor Demokratske stranke za kotare Sušak i Bakar 27. siječnja odlučuje "da se nikakvom umjetnom majorizacijom ne će dati uprengnuti u kola maskirane jugoslovenske, a uistinu protujugoslovenske politike g. Sv. Pribičevića", te postavlja *Nezavisnu jugoslovensku listu* u županiji.¹⁸ Kotarska organizacija Sušak-Bakar istaknula je kandidaturu dr. Kučića. Suprotstavljena im je skupina sušačkog odvjetnika dr. Ive Orlića.¹⁹ Kandidacijski zbor Demokratske stranke za županiju u Ogulinu 31. siječnja određuje nositelje lista bez predstavnika organizacija Sušaka-Bakra, Krka, Kastva i Delnica. Izabran je dr. Budisavljević, a rezolucijom je osuđen istup organizacije Sušak-Bakar i poništeni njihovi zaključci.²⁰

Sušačka i bakarska organizacija ipak nastavljaju radom šireći utjecaj. Dr. Kučić kandidat je i u delničkom kotaru, a zamjenik je Vinko Švrljuga, posjednik.²¹ Skupina dr. Kučića koristi naziv *Nezavisna Jugoslavenska Lista* (NJL), kako bi se razlikovala od

¹⁵ JANJATOVIĆ, Represija, str. 246, bilješka 65-66 i navedena vrela. Upravitelj kotarskog predstojništva dr. Mihalić javio je Pokrajinskoj upravi u Zagrebu 17. veljače 1923. Personalni akti br. 70, da se "ni uz najpomnije izvide i suočenja" nije utvrdilo "kod koga se pronašlo oružje". On i sudac istražitelj će "provesti postupak radi prekršaja naredbe o nošenju oružja, usporedno sa sudskim postupkom, pa će se nakon pravomoćnosti sudske presude zamoliti prepis ove, a do tada će nastojati da ne zastupi zastara", ali to je bila "bura u čaši vode".

¹⁶ Ibid., str. 243 i bilj. 44. Dr. Bedeković pobija napis *Obzora*, 6. veljače 1923. da je dopustio izlazak orjunaša. Tvrdi da nije dao propusnicu i negira izjavu vlasnika kamiona kojim su orjunaši došli. Ervin Navratil tvrdi da ga je dr. Bedeković naputio da ih preveze, a ovaj negira temeljem zapisnika s redarstvenog saslušanja 7. veljače. Vjerojatno je Navratil morao držati "jezik za zubima". Novi List br. 35, 11. veljače 1923. "Teror bez maske". Orjunaši s Kastva su zabranili kolporteru *Primorskog Novog Lista* da do izbora prodaje na Kastvu novine koje pišu u korist dr. Kučića i Davidovića.

¹⁷ Novi List br. 66, 20. ožujka 1923. "Prvi izborni rezultati"; br. 72, 27. ožujka 1923. "Prvi izborni rezultati".

¹⁸ Organizacija stranke obuhvaća Sušak i Bakar jer je Sušak još uvijek pod okupacijom. Novi List br. 29, 4. veljače 1923. "Kandidacijski zbor za postavljanje nezavisne jugoslovenske liste za županiju modruško-riječku". Na sjednici 26. siječnja zaključak su usvojili svi osim dr. Orlića. Ibid., br. 37, 14. veljače 1923. "Demokrati desničari i ljevičari u našem izbornom okrugu."; br. 35 od 11. veljače 1923. "Per aspera ad astra." "Iznošenjem jugoslovenske nezavisne listine za martovske izbore, sa Sjevernog Jadrana pružena je preko brda i dolova ruka bratskoj Šumadiji za zajedničko stupanje pod barjakom šumadijskog sina na kojem je napisano: "Jugosloveni na okup". Sjeverno Primorje i njegovo zaledje našlo je konačno ono što je kroz mnoge narodne pokrete tražilo: našlo je srodan duh i srodne osjećaje."

¹⁹ Novi List br. 27, 2. veljače 1923. "Kakvim se sve sredstvima služe". On je stao skupljati potpise koji su na županijskoj skupštini u Ogulinu predstavljeni kao zahtjev članova da Kučić ne razbija stranku, već da na izbore ide lista na čelu sa S. Pribičevićem.

²⁰ Novi List br. 26, 1. veljače 1923. "Kandidacijski zbor demokratske stranke za županiju modruško-riječku u Ogulinu". Zboru su nazočni Dušan Plavšić i S. Pribičević. Za nositelja je predložen Juraj Demetrović, bivši kr. namjesnik, a ako kandidatura ne bude prihvaćena, onda dr. S. Budisavljević. Ibid., br. 37 od 14. veljače 1923. "Demokrati desničari i ljevičari u našem izbornom okrugu". Sjednici je sa Sušaka nazočan samo dr. Orlić.

²¹ Novi List br. 29, 4. veljače 1923. "Postavljanje kandidatura u Modruško-riječkoj županiji". "Kandidatura gosp. Kučića u delničkom kotaru." "Kandidatura gosp. dra Trinajstića na Krku i u Kastvu."

demokrata "pribećevćevaca". te ističe geslo "*Jugosloveni na okup!*".²² Razvija živu predizbornu aktivnost, poglavito na Sušaku, ali i u drugim kotarima izbornog okruga. Donosimo dio izbornog proglašenja NJL:

"...Naša je država nastala po potrebi i volji cijeloga naroda, da se ujedini svi, koji smo iste krvi i govorimo istim materinskim jezikom, da tako ujedinjeno i ojačano budemo mogli lakše se braniti od neprijatelja i bolje živjeti. Naša je država nastala voljom Srba, Hrvata i Slovenaca, a ne po sili i špekulaciji, kakova se izvodi.

Misao oslobođenja i ujedinjenja bila je jednaka junačkoj srpskoj vosci i junačkim jugoslovenskim dobrovoljcima u pobjedonosnom boju, u kom su lomili vojnu snagu neprijatelja, kao što je ista misao vodila sve dobre Jugoslovene u ropstvu, dok su slabili tuđu državu. Iza te plemenite utakmice za narodno oslobođenje i ujedinjenje ne smije da bude sada sebičnog nadmetanja, ko je više dao ili učinio, jer je svako dao i učinio toliko, koliko je mogao. Ovako nadmetanje odraz je misli zavojevačke, a narodna, slobodarska misao jednako cijeni sužnja, koji noćima raskapa tamnicu, kao i junaka, koji mačem si-ječe dušmanina.

Uza sve te goleme napore cijelog naroda našeg ipak su najveću pomoć dale za naše oslobođenje i ujedinjenje velike zapadne slobodarske države s Amerikom na čelu. Te države, osnovane na slobodi i demokraciji, skršile su prevlast germanskog naleta na istok i tako omogućile osnutak Jugoslavije, u nadi, da će se tim popraviti stanje neuređenog i nemirnog Balkana i u želji, da se razvije na jugoistoku Evrope, umjesto malene junačke Srbije, jedna velika jugoslovenska država sa takovom snagom i ugledom, da postane njihov dostojan drug u međunarodnoj ravnoteži i u radu za prosvjetu i privredu čovječanstva. Za takovu novu jugoslovensku državu preuzete su obveze u inostranstvu, a za tim željama povelj su se i svi iskreni Jugosloveni.

Nu naša državna politika nije se do sada držala te obveze, niti je vodila računa o toj osnovnoj želji naroda. Prema jednoj skrajnosti separatizma, raspireno s povredjene hrvatske strane, stala je da prevladjuje, kod uređivanja i uprave države druga skrajnost, sa srpske strane, a obe te skrajnosti stvorene su i još se sada podržavaju umjetno po pojedincima. Sve te nevjerice, sva natezanja i svi propusti mogli su se donekle da razumiju i da se trpe dotle, dok naša država nije priznata kao jedna ustavna kraljevina sa uzakonjenim sudovima i vlastima, ali takova politika ne može da se sada više drži među Srbima ni među Hrvatima...

U prve redove toga jugoslovenskog fronta spada Hrvatsko Primorje sa Krkom, Kastavštinom i Gorskim Kotarom, a mi smo uvjeren, da će i Krajina poći doskora tim putem, Naši kršni krajevi biti će primljeni u to kolo oduševljeno, jer su to isti oni krajevi, koji su tisuću godina stajali na jadranskoj straži za cijelo Slavenstvo i od svih Slavena jedini spasili čistu narodnu obalu. Misao jedinstva vjekovima je vezivala odvažnog pomorca kao i mukotrpnog težaka i radnika, dok su jedni na Krajini držali mrtvu stražu, a drugi čuvali rodu svome vrata u svijet...

... Dr. Dinko Trinajstić, "*bivši predsjednik Jugoslavenskog odbora u Londonu*", je kandidat na Krku i Kastvu, zamjenik je Ante Iskra, umirovljeni učitelj. Protukandidat je pribećevćevac dr. Djuro Červar, navodno nije član ni jedne podružnice demokrata. Ibid., br. 37, 14. veljače 1923. "Demokrati desničari i ljevičari u našem izbornom okrugu.", br. 33, 9. veljače 1923. "Kandidacioni zbor za postavljanje nezavisne jugoslavenske liste u županiji Modruško-riječkoj.", br. 37, 14. veljače 1923. "Izborni pokret. Mahnitanje Pribećevćevih kre-atura u Kastvu."

²² Novi List br. 29, 4. veljače 1923. "Postavljanje kandidatura u Modruško-riječkoj županiji" "Još jedna kandidatura.", br. 40, 17. veljače 1923. "Sve za obraz, a obraz ni za što!"

Mi hoćemo jednu zajedničku i nerazdjeljivu državu, koja se mora zvati Jugoslavija. Ali mi hoćemo da se ta država uredjuje i upravlja po sporazumnoj volji naroda, koji svuda teži za mirom, stvarnom časti i društvenom pravdom. U takovoj državi biti će ratna slava junačke Srbije još veća, ali će biti jednak ponos na sve narodne svetinje i jednak napredak Srba, Hrvata i Slovenaca...

Idući tim putem, potrebna je već za samo ime i isto tako za savremeno uređenje Jugoslavije izmjena Vidovdanskog Ustava u svim onim dijelovima, koji svoji natražnim i tijesnogrudnim propisima ometaju pravilni, slobodarski, prosvjetni i privredni život svih krajeva države i tako otežavaju konačni narodni sporazum.

Čim se djelo narodnog sporazuma ozbiljno i pametno pokušalo na velikom Zagrebačkom Kongresu i čim se pošlo putem, koji su tamo pokazali iskreni Jugosloveni iz cijele države, vidjelo se je, da se narodni sporazum može ostvariti lakše, nego se je i mislilo. Među Srbima, Hrvatima i Slovencima zahvatala je težnja za iskrenim sporazumom takovim mahom, da su se u nekoliko tjedana poljuljali svi redovi jedne takve skrajnosti, jednako srpski hegemonista i njihovih pritajenih prijatelja kao i hrvatskih separatista, okupljenih oko g. Stjepana Radića. Nu time je pogodjena i vlada gg. Nikole Pašića i Svetozara Pribićevića, te ona poteče da sa novim izborima suzdrži razvoj toga svestranog jugoslovenskog preporoda. Makar da je nato g. Pašić uzeo svu vlast u svoje ruke, taj važni politički događaj skinuo je i zadnju masku saradnje izmedju radikala i prikritih radikala, da oni idu svaki svojim putem, ali za istim ciljem...

Mi ne ćemo republikanskih izazivanja, ali ne ćemo ni bomba i revolvera u političkoj borbi. Ni ne ćemo razdora, već narodnu slogu. Mi smo pristaše narodnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca, ali ne damo da se stara i slavna narodna imena silom brišu. Samo sa bratskom ljubavi, prosvjetnim napretkom i stvarnom jednakosti mogu se premostiti sve plemenske razlike i samo iz ovakvog požrtvovnog bratstva da može da se izvije jedna svijest i jedan osjećaj zajedništva, iz kojega će uskrsnuti jedan veliki jugoslovenski narod; nu dokle god budu trajale plemenske razlike, dotle hrvatsko ime i hrvatske svetinje neće biti u svemu ravnopravne srpskima i slovenačkima...

Ovi krajevi imadu najviše interesa na takovoj politici. Ovi su krajevi do sada bezobrazno zapostavljani po državnoj upravi radikala i njihovih prijatelja. Već četiri godine izmišljaju oni sve moguće izgovore da se ne isprazne zaposjednuti dijelovi Primorja i ne će da provedu željezničku vezu sa morem od par kilometara, isplativu za pol godine. Dok današnji vlastodršci hoće da time sada pred izbore upazare kod napaćenog naroda, dotle njihovi prijatelji unose nemir i bezakonje u ovaj mirni narod. Isti ti ljudi išli su kod zakona o podjeli zemlje za otvorenim uništavanjem ovoga kraja. Vlada gg. Pašića i Pribićevića raskomadala je u tom zakonu ovaj ugao države, tako, da je Krk dodijeljen Dalmaciji, Sušak Hrvatskoj, a Kastav Sloveniji, kao da se rugaju ovom napaćenom kraju i ostacima tužne Istre, koji nemaju s onim stranama ni veze ni zajednice interesa..."²³

²³ Novi List br. 50. 1. ožujka 1923. "Izborni sastanci Nezavisne Jugoslovenske Liste u Liču, Fužini i Delnicama", br. 51, 2. ožujka 1923. "Izborni pokret u Primorju" "Radnik-radnicima.". Na zborove dolaze Ljubo Mihajlović, dr. Božo Marković, Milan Grol, a središnji predizborni zbor u Sušaku održan je 11. ožujka na Orijentovom igralištu. Ibid., br. 53, 5. ožujka 1923. "Izborni pokret u Primorju. Sjajna manifestacija nezavisne jugoslov. akcije u Sušaku.". Zbor u Bakru 8. ožujka uz učešće dra. Bože Markovića i Božidara Vlajića te Milana Grola. Ibid., br. 60, 13. ožujka 1923. "Veličanstvene manifestacije jugoslovenske svijesti u Primorju." - zbor u Viškovu (Sv. Mateju); br. 61, 14. ožujka 1923. "Veličanstvene manifestacije za NJL u Primorju.", br. 64, 17. ožujka 1923. "Izborni sastanak NJL u Podvežici" (vodi ga Jenko Šarinić). Iz teksta izbornog proglašenja vidi se stav NJL. Ibid., br. 41, 18. veljače 1923. "Izborni proglas..." i "Nezavisna Jugoslovenska lista":

Nositelj liste Budisavljević je u ime Demokratske stranke na zboru 2. veljače na Krasici istakao kandidaturu Luje Vojnovića i zamjenika dr. Orlića za kotare Sušak i Bakar. Dana 11. veljače na zboru u Krasici spominje se dr. Červar kao nositelj, a zamjenik je S. Šilović ml.²⁴ Do sukoba oko kandidature dolazi uslijed propisa izbornog zakona koji predviđa da se nositelj liste ne kandidira u kotaru, ali u slučaju dobivenog količnika glasova prvi dobiva mandat, a za njim ostali na listi, prema broju dobivenih glasova. U prednosti su kandidati većih kotara, pa dolazi do unutarstranačkih sukoba, jer svi žele biti kandidati kotara s više birača.²⁵ Pribičevićevci su 22. veljače počeli izdavati *Narodni List*.²⁶ Uz pomoć dr. Frana Bakarčića pokušavaju smijeniti vodstvo kotarske organizacije, ali bez uspjeha.²⁷ NJL je dobila podršku predsjednika stranke, što pomaže u očuvanju stranačkog legitimiteta. Davidović je 26. veljače uputio dr. Tomljenoviću pozdrav i zahvalnost za organiziranje NJL u Hrvatskom primorju.²⁸ NJL u programu ističe borbu protiv velikosrpstva Pašića i Pribičevića te Radićevog separatizma.²⁹ Zbog rascjepa u stranci istaknute su dvije demokratske liste, prva dotadašnjeg poslanika dr. Kučića, pristaše Davidovića, te druga Pribičevićeva, s Budisavljevićem i Vojnovićem.³⁰

Sušačko-bakarski kotar dobio je radikalsku listu. Nositelj je ministar Velizar Janković, a zamjenik dr. Gjivo Supilo.³¹ Bakar je središte zanimanja radikala, koji obećavaju razvoj njegove luke neovisno o Sušaku.³² Dr. Kučić i NJL naglasak predizborne borbe stavlja na grad Sušak. Istaknuo je da će Delta i Baroš ostati pod okupacijom te će se o njima pregovarati, a NJL će se zalagati da pripadnu Kraljevini SHS, jer su nužni za razvoj Sušaka.³³ Radikali uspješno koriste zlosretni, neprirodni rivalitet u određivanju budućeg lučkog središta između Sušaka i Bakra.

Postavljena je lista *Nezavisne radničke partije*, tzv. komunistička "nezavisna radnička lista", iako se govorilo da je neće biti, već će pristaše glasovati za Radića.³⁴ Nositelj za kotar Sušak i Crikvenica bio je Božo Vidas Vuk.³⁵

²⁴ Novi List br. 29, 4. veljače 1923. "Postavljanje kandidatura u Modruško-riječkoj županiji" "Kandidatura g. Luje Vojnovića za Kotar Sušak-Bakar", br. 39, 16. veljače 1923. "Izborni pokret u Primorju." Dr. Đuro Červar je prije I. svjetskog rata bio kandidat za Carevinsko vijeće u Voloskom i Podgradu. Bio je zastupnik *Igračnice (Casina)* u Opatiji. Br. 62, 15. ožujka 1923 "Iz prošlosti i sadašnjosti dra. Červara."

²⁵ Novi List br. 50, 1. ožujka 1923. "Izborni pokret u Primorju."

²⁶ Novi List br. 45, 23. veljače 1923. "Izborna skupština u Hreljinu" "List Dra. Červara." Pribičević je 11. ožujka održao skup u *Kontinentalu*. Ibid., br. 61, 14. ožujka 1923. "Fijasko g. Pribičevića u Primorju.", br. 63, 16. ožujka 1923. Pribičevićev trijumf."

²⁷ Novi List br. 51, 2. ožujka 1923. "Iz kotarske organizacije DS u Sušaku."

²⁸ Novi List br. 59, 11. ožujka 1923. "Ljuba Davidović o Nezavisnoj Jugoslovenskoj Listi."

²⁹ Novi List br. 53, 5. ožujka 1923. "Izborni pokret u Primorju. Sjajna manifestacija nezavisne jugoslov. akcije u Sušaku."

³⁰ Novi List br. 29, 4. veljače 1923. "Postavljanje kandidatura u Modruško-riječkoj županiji" "Kandidatura g. Luje Vojnovića za Kotar Sušak-Bakar."

³¹ Novi List br. 29, 4. veljače 1923. "Postavljanje kandidatura u Modruško-riječkoj županiji" "Još jedna kandidatura." Ibid., br. 40, 17. veljače 1923. "Sve za obraz, a obraz ni za što!" Tisak ih opisuje: "...dva gospodina: kumče gosp. Nikole Pašića i žalosni brat(?) pokojnog Frana Supila."

³² Novi List br. 41, 18. veljače 1923. "Ministar saobraćaja g. V. Janković u Primorju." U Bakar dolaze ministar trgovine i industrije Janković, dr. Gjivo Supilo, šef zagrebačke direkcije željeznica Magarašević i profesor Milovan Grba nositelj radikalske liste u županiji. Ibid., br. 42, 20. veljače 1923. "Ministar saobraćaja u Primorju." Ministar Janković izjavio je da "Baroš i Delta ostaju u magli i vrlo je vjerojatno da će doći do konzorcija... Rijeku valja onemogućiti... ali tako, da Bakar postane slobodna luka, nezavisna od Sušaka."

³³ Novi List br. 39, 16. veljače 1923. "Izborni pokret u Primorju."

³⁴ Novi List br. 56, 8. ožujka 1923. "Gornje primorje je listom za politiku narodnog jedinstva."

³⁵ BUTORVIĆ, Radule, Sušak i Rijeka u NOB, Centar za historiju radničkog pokreta i NOR Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, pos. izd. sv. 3, Rijeka 1975., str. 29. Božo Vidas Vuk rođen je u Hreljinu 19. prosinca 1894. Iz SAD je protjeran 1921. U emigraciju odlazi 1924., a vraća se 1931. Policija ubila ga je iste godine na nepoznatom mjestu.

Na izbore 18. ožujka 1923. izlazi 6 lista:³⁶ radikalna (nositelj dr. Milovan Grba), demokratska (dr. Srdjan Budisavljević), HRSS (Petar Dobrinić), NJL (dr. Tomislav Tomljenović), *Hrvatska pučka stranka*, tzv. "klerikalna" (dr. Augustin Juretić) i komunistička (Ivan Majnarić). Prvoobjavljeni izborni rezultati su ovi:³⁷

	Radikali	Demokrati	HRSS	NJL	Hrv. pučka	Nez. radn.
Sušak I	11	74	13	224	6	11
Sušak II	11	91	14	247	2	8
Draga	1	7	7	220	1	39
Kostrene	7	2	3	165	5	41
Podvežica	2	14	4	240	1	9
Trsat	5	15	1	298	14	48
GRAD	37 (1,99%)	203 (10,9%)	42 (2,26%)	1394 (74,9%)	29 (1,56%)	156 (8,38%)
Kotar	211 (3,94%)	365 (6,82%)	755 (14,11%)	2084 (38,94%)	1020 (19,06%)	916 (17,12%)
Županija	5868 (13,08%)	8754 (19,52%)	21836 (48,68%)	4300 (9,59%)	2419 (5,39%)	1678 (3,74%)
Županija*	5947 (13,12%)	8778 (19,36%)	22335 (49,27%)	4352 (9,6%)	2220 (4,9%)	1703 (3,76%)

Od upisanih 2.699 birača izborima je pristupio 1.861 (68,95%). Sušak s oko 20.000 stanovnika imao je više glasača. To znači da se mnogi nisu upisali u popis. Na razini županije upisano je 72.447 birača, a glasovalo ih je 45.335 (62,58%).³⁸

Izborni zakon propisao je predstavništvo manjina (reparticija mandata). Broj glasača dijeli se s brojem poslanika u izbornom okrugu plus jedan i dobiva se količnik. Liste bez količnika ne dobivaju mandat, iako na razini države imaju velik broj glasova. Kod stranaka sa količnikom koristi se D'Hontov sustav. Broj glasova svake liste dijeli se brojevima do broja poslanika izbornog okruga (ovdje 1 do 6). Od rezultata izdvaja se onoliko najvećih koliko izborni okrug bira poslanika i prema njima se dodjeljuju mandati listama. Nositelj liste dobiva mandat, a ispada kandidat koji je dobio najmanje glasova. To su obično manji kotari. Sustav se udaljava od razmjernog predstavništva.³⁹ Modruško-riječka županija s Krkom i Kastvom bira 6 zastupnika, a ne 8 kao ranije.⁴⁰

Prema prvim podacima količnik u županiji iznosio je 6.400, pa se znalo da su izabrana 4 poslanika s liste HRSS i jedan demokrat, ali se očekivalo da će šesti mandat pripasti NJL, koja je imala izvrsne rezultate u gradu.⁴¹ Konačni rezultati pokazali su da je šesti mandat pripao Pribičevićevim demokratima. S liste HRSS izabran je Dobrinić. Od

³⁶ Novi List br. 62, 15. ožujka 1923. "Kako se glasa kod izbora?", br. 66, 3. rujna 1927.

³⁷ Novi List br. 66, 20. ožujka 1923. "Prvi izborni rezultati". Podaci su se mijenjali, ali razlike nisu bitne. Prema prvim podacima glasuje 5.351 (58%) birač u kotaru, a u županiji 44.855. ŽUPANIJA* naknadno pristigli podaci o glasovima navode zbir od 45.335.

³⁸ Novi List br. 66, 3. rujna 1927.

³⁹ ČULIĆ, Izbori, str. 81-87.

⁴⁰ Novi List br. 66, 3. rujna 1927.

⁴¹ Novi List br. 66, 20. ožujka 1923. "Prvi izborni rezultati."

demokrata dr. Budisavljević i ogulinski kandidat Sava Kosanović, protoprezbiter iz Plaškoga.⁴² Prosječan broj glasova potreban za mandat na izborima ide u korist radikala i demokrata (radikali 3.127, demokrati 3.472, KPJ 3.426, HRSS 4.612).⁴³ U većoj izbornoj jedinici, trebalo je više glasova za mandat. Ostvaren je temeljni cilj, onemogućiti manje stranke i skupine u korist većih, što se ovdje "prelomilo" na NJL.

NJL je u gradu uvjerljivo pobjedila zadobivši povjerenje gotovo $\frac{3}{4}$ birača. Uspjeh se može obrazložiti euforijom evakuacije i prestankom petogodišnje talijanske okupacije. Glasaci su izrazili povjerenje dr. Kučiću koji ih je zastupao u Konstituenti, pa se očekivalo da će to najbolje činiti i sada. Euforija oko evakuacije nije vezana uz vladajuće stranke, koje snose odgovornost za stanje s Italijom. Oslanjajući se na program predratnih političara dr. Barčića i F. Supila jugoslavenstvo se drži branom od iredentističkih presijanja. Ono ne znači negiranje hrvatskog nacionalnog identiteta, već njegovu egzistenciju unutar nove države. Prosudba nužnosti održanja zajednice išla je tako daleko da se politika HRSS proglašava separatističkom. Vlada strah od raspada države, koja prema ocjeni NJL jedina može braniti Primorje od iredentizma. Budućnost Sušaka i Hrvatskog primorja birači ipak ne traže u centralističkim i unitarističkim strankama. Na razini kotara NJL je dobila najviši postotak glasova (38,94%). Povoljan rezultat ostvarila je u Bakarcu, Cerniku-Čavlima, Jelenju, Krasici, Grobniku i Bakru.⁴⁴ Bila je to "Pirova pobjeda" jer su se ukupni rezultati izmijenili na štetu NJL. Četvrto mjesto po broju glasova na razini županije, ni 10%, znači ostanak bez mandata. Program NJL okupio je grad, jer se temelji na njegovu razvoju, ali ne i čitavu izbornu jedinicu. Stranački komentar glasio je "*U neuspjehu—uspjeh!*",⁴⁵ no točnije je obrnuto. NJL uviđa da rad stranke ograničen na grad i kotar Sušak nije dovoljan. Sa Sušaka dolazi prijedlog za utemeljenje *Jugoslavenskog političkog kluba*, pobornika umjerenog jugoslavenstva.⁴⁶

Drugi rezultat u gradu ostvarili su pribičevići demokrati dobivši 10,9% glasova. Najviše glasova su dobili u izbornim jedinicama Sušak I i II, u središtu grada, gdje živi najviše državnih službenika. U kotaru se postotak spustio ispod 6,82%, ali 2 mandata donose glasovi Srba iz kotara Vojnić, Slunj te dijelom Ogulina (oko 20%).

HRSS za glasače Sušaka nije primamljiva, dobila je 2,26% glasova! Razlog zaprepašćujuće malog broja glasova bila je Radićeva politika apstinencije i negiranja Vidovdanskog ustava, što za Sušaćane predstavlja ekstremizam koji može okončati raspadom države. Tko će ih braniti od Talijana, koji su otišli prije samo dva tjedna nakon mukotrpnih godina okupacije? Na HRSS također leži dio odgovornosti jer nije uspjela prilagoditi politički program mjesnim okolnostima. HRSS tek treba pridobiti naklonost Sušaćana. Situacija na razini kotara bitno je drugačija. HRSS dobiva 14,11% glasova. Dobar rezultat ostvaren je u Bakarcu, Hreljinu, Kraljevici, Krasici i Bakru. Izbornu pobjedu i 4 mandata uz 50% glasova donijeli su drugi izborni kotarevi.

Radikali nisu ostvarili uspjeh na Sušaku s 1,99%, ali broj glasova je gotovo identičan glasovima HRSS. Radikali nisu dobili glasove sušačkih činovnika i trgovaca, jer se

⁴² Novi List br. 66, 3. rujna 1927. No HORVAT, Hrvatska, str. 160-161 navodi da su na listi HRSS izabrani: Dobrinić, dr. S. Košutić, Rudolf Herceg, Vinko Lovreković i dr. Stanko Šibenik, dakle 5 zastupnika.

⁴³ ČULIĆ, Izbori, str. 80.

⁴⁴ Novi List br. 66, 20. ožujka 1923. "Prvi izborni rezultati," br. 183, 11. kolovoza 1926. "Gradski izbori i njihov rezultat. Srušena je zadnja demokratska kula u Primorju. -- Sušak se preporadja u hrvatstvu. -- Načelnik g. Kučić može da spremi kovčeg."

⁴⁵ Novi List br. 67, 21. ožujka 1923. "U neuspjehu--uspjeh."

⁴⁶ Novi List br. 72, 27. ožujka 1923. "NJL poslije izbora."

oslanjaju na Bakar kao konkurenciju Sušaku u lučkom i željezničkom prometu. Stranka je bolje rezultate (3,94%) ostvarila u kotaru, osobito Bakarcu i Bakru (oko 12%), a u županiji i 13%, što ipak nije bilo dovoljno za mandat. Mogući razlozi neuspjeha su dotadašnja politika prema Italiji i pitanju granice, te povjerenje prečanskih Srba u Pribičevića, a ne u radikale, koji se ipak smatraju strankom iz Srbije.

U gradu Sušaku je Nezavisna radnička partija dobila 8,38% glasova uspijevši okupiti dio radnika. U kotaru je ostvarila 17,12% glasova, više nego HRSS, osobito u Cerniku-Čavlima i Hreljinu. Tu je bio kraj utjecaju stranke, jer izvan ovog područja radništvo nije bilo brojno, pa je postotak pao ispod 4%.

Hrvatska pučka stranka najslabija je u gradu (1,56%) glasova. Najbolje rezultate ostvarila je na Grobnišćini (Jelenje, Podhum, Grobnik).⁴⁷ Postotak se penje na 19,06%, za što je zaslužan nositelj liste, svećenik Augustin Juretić, podrijetlom s Grobnišćine. Ukupan rezultat bio je daleko slabiji, oko 5%.

Kako su glasovali pojedini krajevi? Kriterij podjele je sljedeći: unitarističke-srpske, unitarističke-jugoslavenske i federalističke-hrvatske stranke. Kordun naseljen pretežito srpskim pukom glasuje za prve (pribičevićevci, radikali), a Hrvati za hrvatske i federalističke stranke (HRSS). U Gorskom kotaru glasovalo se za HRSS. U Primorju dolazi do disperzije glasova između jugounitarista, uslijed Supilovih nazora primorskih pravaša, i HRSS, ali su unitarističke-srpske stranke, kao i klerikanci te komunisti dobili nešto glasova.⁴⁸ U gradu Sušaku su okupacijske "rane svježe" što donosi prevagu NJL. Jugoslavenstvo Sušaka nije negacija hrvatskog nacionalnog bića. Oni su svjesni nacionalne pripadnosti, ali prevladao je strah od imperijalizma Italije. Povjerenje je dano skupini od koje se očekuje da u okviru Kraljevine SHS zastupa interese grada i Primorja. Zasade predratne politike primorskih pravaša dr. Barčića i Supila utječu na opredjeljenje. HRSS dobiva minoran broj glasova, ali to nije izdaja hrvatstva. Glasovi nisu dani pribičevićevcima i radikalima, jer je jasno odakle "puše loš vjetar." Beogradski režim zamjerio je na tome. Spočitava se da je radikalska vlada Primorje oslobodila okupacije, uz pitanje da li su to zaslužili!⁴⁹

3. Zaključak

Izbori za Ustavotvornu skupštinu 1920. održani su u neokupiranom dijelu sušačkog kotara. U modruško-riječkom okrugu izabrana su 3 demokrata, 3 člana HRSS, po jedan komunist i pravaš. U izornoj jedinici pobijedila je DS s 31,65% glasova, HRSS ima 24,90%, KPJ 15,81%, a pravaši 12,53%. U kotaru pobjeđuje KPJ (56,21%), slijede demokrati (33,70%) pa Hrvatska zajednica (15,67%). HRSS je dobila 1,18% glasova. Rezultati u kotaru bili su povoljni po KPJ, što se može tumačiti priklanjanjem prigradskog pučanstva, uglavnom radnika, utjecaju njenih ideja. Demokrati su ostvarili značajan rezultat u kotaru i okrugu, čemu je pomogla veličina izborne jedinice, pa su razasute pristalice dobile 3 mandata. Stranka je okupila sušačke političare jugoslavenskog usmjerenja, ali ne integralnog, koje negira hrvatsku naciju, već predratne primorske pravaše

⁴⁷ Novi List br. 66, 20. ožujka 1923. "Prvi izborni rezultati."

⁴⁸ Novi List br. 46, 17. veljače 1925. "Izbori u modruško-riječkom izbornom okrugu (Statistički podaci, isporođenja, konstatacije)."

⁴⁹ Novi List br. 73, 28. ožujka 1923. "Dokument šovinističke zaslijepljenosti".

koji strahuju od iredentizma potenciranog okupacijom. HRSS je u kotaru ostvarila slab rezultat, što se ne može pripisati isključivo pritiscima režima, već i slabom radu stranke u Hrvatskom primorju. Stranačka borba protiv centralizma i unitarizma utječe da birači u njoj gledaju bauk separatizma, koji ide protiv države kao štita od iredentizma. Izborni okrug može se podijeliti u 3 područja. Kordun naseljen pretežito srpskim pukom uobičajeno glasuje za unitarističko-centralističke stranke (pribičevićevci, radikali), a Hrvati za hrvatske i federalističke stranke (HRSS i pravaši), Gorski kotar naseljen Hrvatima također, a u Primorju dolazi do disperzije glasova između unitarista i HRSS, a dio dobiva ju radikali, HPS ("klerikalci") te komunisti.

Izbore za Skupštinu 1923. obilježio je fizički obračun sušačke ORJUNE koja razbija skup HRSS u Crikvenici, te pritisak radikala u svezi s uporabom željeznice u Bakru. HRSS dobiva 4 mandata, a demokrati 2. NJL, bliska Davidovićevim demokratima, u gradu ostvaruje uvjerljivu pobjedu sa 74,9% glasova, pribičevićevci 10,9%, NRPJ 8,38%, radikali 1,99% i HRSS 2,26%. Na razini kotara NJL 38,94%, HPS 19,06%, NRPJ 17,12%, HRSS 14,11%, radikali 3,94%, pribičevićevci 6,82%. U županiji HRSS 49,27%, pribičevićevci 19,36%, radikali 13,12%, NJL 9,6%, HPS 4,9% i NRPJ 3,76% glasova. Uspjeh NJL u gradu i kotaru može se pripisati euforijom evakuacije i prestankom talijanske okupacije te povjerenjem dr. Kučiću. Odlazak Talijana nije shvaćen kao uspjeh vladajućih radikala i Pribičevića. NJL se oslanja na program predratnih pravaša dr. Barčića i Supila, koji jugoslavenstvo drže branom od iredentizma te uz njega naivno vezuju egzistenciju hrvatskog nacionalnog entiteta. Prosudba nužnosti zajednice ide dotle da se apstinencija HRSS i Radićevo negiranje Vidovdanskog ustava drže ekstremnim, pa stranka dobiva tek 2,5% glasova.

PARLIAMENTARY ELECTIONS IN THE COASTAL CROATIA IN 1920 AND 1923

Summary

Elections for Constitutional Parliament in 1920 were held in the part of Modrusko-Rijeka County which was not occupied. Three democrats, three members of HRSS, one communist and one member of Pravas Party (right-winged conservative party) were elected. In this electoral unit, Democrat Party won the elections with 31,65% of votes, HRSS got 24,90% of votes, KPJ (Communist Party of Yugoslavia) got 15,81% of votes, and Pravas Party won 12,53% of votes. Democrats gathered politicians of Yugoslav orientation, not integral, which negated Croatian nation, but the pre-war coastal Pravases who were feared of irredentism emphasized by Italian occupation. HRSS was not successful, which, together with the regime pressure, might be attributed to the insufficient work done by the party itself. Parties struggles against centralism and unitarism had the effect of voters looking at them as a 'boogeyman' of separatism which was against the state as a shield from irredentism.

Elections for the Parliament in 1923 were characterized by violence of Susak ORJUNE which disrupted the HRSS meeting in Crikvenica, as well as by pressure from the radicals with regard to usage of the railway in the place of Bakar. HRSS won 4 mandates, and democrats won 2. In the whole canton, HRSS won 49,27%, Pribicevic Party 19,36%, radicals 13,12%, NJL 9,6%, HPS 4,9%, and NRPJ 3,76%.

The electoral area could be divided into three zones. Kordun, populated mostly with Serbs, usually voted for unitaristic-centralistic parties (Pribicevics, radicals), and Croats for Croatian and Federal parties (HRSS and Pravases), as well as Gorski kotar populated with Croats, whereas in coastal part dispersion of votes happened between unitarists and HRSS, but radicals, HPS ('clericals') and communists also for their share.

Key words: Croatian coastal part, parliamentary elections in 1920 and 1923.